

POZOROVÁNÍ ŽÁKA

Josef Trna

Pedagogická fakulta MU

Vlastnosti a třídění pozorování

Podstatou pozorování je "sledování činnosti lidí, záznam nebo popis této činnosti a její hodnocení". Výhodou této metody je **celostní pohled na osobnost žáka**.

Třídění pozorování:

Podle použití technických prostředků:

- přímé (osobní účast pozorovatele),
- nepřímé (pomocí audiovizuální techniky).

Podle způsobu:

- strukturované (předem vybraná sledované prvky),
- nestrukturované (všechny činnosti žáků).

Podle doby trvání:

- okamžité,
- dlouhodobé.

Podle podmínek žákovy činnosti:

- pozorování žáka v přirozených podmínkách,
- pozorování žáka v mezních situacích.

Nejcennější z hlediska celostního pohledu je dlouhodobé systematické pozorování žáka v jeho přirozeném prostředí.

- Cíl:** - určitá činnost (*např. sestavování měřicí aparatury*),
- několik činností (*např. komunikování ve výuce*),
- nebo veškeré aktivity pozorovaného žáka či žáků.

Technologie pozorování vyžaduje kromě cíle také promyšlený způsob **zaznamenávání výsledků pozorování** a metodiku jeho vyhodnocování. Při přímém pozorování pozorovatel sleduje žáka přímo ve výuce, nepřímé pozorování zprostředkovává záznam pomocí audiovizuální techniky, která umožňuje v klidu, s opakováním a s přestávkami provádět pozorování. Je zřejmé, že v každém případě jde o časově velmi náročnou metodu. Velké nároky jsou kladeny na pozorovatele, který musí kromě dovedností a zkušeností s pozorováním žáka být maximálně soustředěn, aby mu sledovaný projev žáka neuniknul. Navíc platí, že důraz na elementy žákova projevu závisí částečně na zkušenosti i na profesní orientaci pozorovatele. Abychom vyloučili subjektivní vztah k pozorovanému, pozorování opakujeme (vyloučení nálad a nemoci žáka). Snažíme se o to, abychom citlivým pozorováním minimalizovali zasahování do žákovských projevů.

Po provedení písemného záznamu výsledků pozorování následuje jejich analýza. Šetříme příčiny a podmínky chování a prožívání žáka s prognostickými návrhy na případné vzdělávací a výchovné korekce.

Nestrukturované pozorování diagnostikuje kvalitativně konkrétní jevy bez předem připravených systémů pozorování (deskriptivně-induktivní přístup).

Nestrukturované pozorování

Nestrukturované pozorování se provádí především při exploraci v nové problematice.

Po vyhodnocení výsledků může být připraven následný systém strukturovaného pozorování. Nestrukturované pozorování má tři základní varianty:

(a) **Vzorky událostí** (speciman records, anecdotal records, chronicles):

Pro toto pozorování platí několik charakteristik:

- pozorovat krátkodobě,
- zaznamenávat všechny události v časovém sledu,
- popisovat podrobně a výstižně,
- popisovat vnější projevy chování žáků,
- nevyjadřovat vlastní názory a hodnocení,
- nebýt zainteresován do činnosti.

Jako příklad uvádíme zápis pozorování žáka při laboratorním měření:

Pozorování žáka při laboratorním měření hmotnosti

Pozorovatel: J.T.

Datum: 15.10.1997

Čas: 9.00

Žák P.L. sedí sám u laboratorního stolku. Na stolku má laboratorní rovníramenné váhy, závaží, pět různých mincí, tužku, gumu a sešit. Žák bere do ruky mince, prohlíží je, jedna mu upadla na podlahu. Minci ukládá zpět na stůl. Bere do pravé ruky největší mince a pokládá ji na pravou misku vah. Ramena vah se pohnou. Žák rychle zaaretuje váhy. Rozhlíží se, zda-li jej učitel viděl - neviděl. Otevírá krabičku se závažími. Žák bere do pravé ruky pinzetu a závaží 10 g nese k pravé misce vah. Zarazí se, závaží vrací. Minci překládá na levou misku. Znovu bere pinzetou 10 g závaží a pokládá je opatrně na pravou misku. Pomalu odaretuje váhy, sleduje, že mince je "těžší" než závaží. Zaaretuje váhy a vkládá další menší závaží. Adaretuje váhy. Závaží je "těžší" než mince. Bez aretace odebírá menší závaží a vkládá pinzetou zlomkové závaží - nastává rovnováha na váhách. Žák bere do ruky tužku a do sešitu zapisuje hmotnost mince. Gumuje a opravuje. Rukou vrací závaží do krabičky. Rychle zaaretuje váhy a opět se ohlíží po učiteli | Pak pinzetou odebere mince z misky.

(b) Terénní zápisy (field notes):

Odlišnost tohoto pozorování od vzorků událostí je částečná záměrnost a vyjadřování vlastních názorů a hodnocení. Hlavní charakteristiky pozorování jsou tyto:

- pozorovat krátkodobě,
- zaznamenávat jen předem vybrané jevy v časovém sledu,
- popisovat podrobně a výstižně,
- popisovat vnější projevy chování žáků,
- vyjadřovat vlastní názory a hodnocení,
- nebýt zainteresován do činnosti.

Příkladem terénních zápisů je zápis pozorování žáka při práci s grafem:

*Pozorování žáka při sestrojování grafu
(zaměřit se na dovednost sestrojít graf z tabulky
naměřených hodnot veličin)*

Pozorovatel: J.T.

Datum: 7.1.1994

Čas: 11.05

Žákyně M.N. sedí v lavici vedle žákyně A.R. Před ní leží sešit, tužka, pero, guma, trojúhelník, učebnice. Na tabuli je tabulka s údaji teploty venkovního vzduchu (v Celsiových stupních) během 24 hodin Učitel dává žákům úkol sestrojít graf závislosti

teploty vzduchu na čase. Upozorňuje na pečlivost práce a použití tužky (možnost mazání a opravy).

Žákyně sleduje pozorně instrukce učitele. Na pokyn bere do ruky tužku a gumu. Zřejmě se jí silně zafixovala část instrukce o použití tužky a gumy. Gumu opět odkládá a kroutí hlavou. Uvědomila si svůj omyl - prozatímní nepotřebnost gumy. Pomocí pravítka a tužky překresluje tabulku do svého sešitu. Udělala jednu chybu, opravila ji pomocí mazání. Pomocí pravítka a tužky narýsovala osy souřadnic, nulou označila její počátek. Na svislou osu správně vynesla dílky Celsiových stupňů, na vodorovnou osu jednotky času hodiny. Nepopsala osy pomocí veličin a jednotek. Má pravděpodobně nedostatečnou vědomost o rozdílu grafu v matematice a fyzice. Na ose času křížky vyznačila časy z tabulky. Pomocí trojúhelníka s ryskou sestruje svislé kolmice v těchto bodech. Pomocí téhož trojúhelníka pak vyhledává postupně podle tabulky příslušné hodnoty teploty k jednotlivým časům a průsečíky zvýrazňuje křížkem. Při práci se dvakrát přehlédla a zaměnila dva body na grafu. Neprovedla zpětnou kontrolu (nemá vytvořen návyk | sebekontroly) .

(c) Participační pozorování:

Pro praktické užití ve výuce je nejvhodnější participační pozorování. Jeho hlavními charakteristikami je účast pozorovatele na činnostech pozorovaných žáků a dlouhodobost. Učitel jako dlouhodobý a přímo na výuce zúčastněný pozorovatel oba tyto požadavky splňuje. Opět uvádíme přehled charakteristik participačního pozorování:

- být účasten činností (spolupracovat s pozorovanými),
- pozorovat dlouhodobě (týdny až roky),
- zaznamenávat co nejvíce jevů v časovém sledu, - popisovat podrobně (i doslovné výroky apod.) a výstižně,
- sestavovat souhrny z pozorování,
- vyjadřovat vlastní názory a hodnocení,
- předběžně analyzovat závěry a modifikovat pozorování,
- stanovovat předběžné teorie.

Jako příklad participačního pozorování uvádíme zápis pozorování fungování školy:

Pozorování vlivu nového kurikula na funkce školy

Pozorovatel: J.T. (zároveň učitel pozorované školy)

Období: září 1993 až červen 1996

Soukromé gymnázium zvolilo nové kurikulum jazykově zaměřené školy. Je snížen počet výukových týdenních hodin pro výuku fyziky na absolutní minimum.

Experimentálně je zvolena dvojúrovňová příprava ve fyzice: B-level pro všechny a volitelný A-level pro maturanty.

Pozorovatel po celou dobu tří let učí fyziku, podílí se na tvorbě kurikula a výukových materiálů, zkouší první maturanty a sleduje jejich úspěchy v přijímacím řízení na vysoké školy.

Vede si podrobné deníky o vlastní práci, o jednotlivých žácích, o spolupráci s ostatními učiteli, o vztahu k vedení školy atd. Při pozorování střídá nestrukturované a strukturované pozorování. Používá i řadu dalších diagnostických metod (testy,

dotazníky). Podává dílčí zprávy, konzultuje postup s dalšími odborníky (psycholog, školní inspektor, ředitel školy) provádí autodiagnózu atd. | Na závěr vydává obsáhlou zprávu o výsledcích šetření. |

Tato metoda je u nás dosud ve výzkumu výjimečná pro svoji finanční i kvalifikační náročnost. Učitel *však* má pro modifikovanou formu tohoto pozorování ideální podmínky.

Strukturované pozorování zařazujeme pozorované jevy do předem připravených skupin a kategorií. Principem strukturovaného pozorování je zařazování pozorovaných jevů do předem vybraných skupin a kategorií.

Podle složitosti používáme dva hlavní typy strukturovaného pozorování:

(a) **Inventáře** (checklists, inventories):

Kratší a úzce zaměřenou diagnostickou metodou je inventář. Cílem je prvotní indikace výskytu určitého jevu ve výuce fyziky. Mezi charakteristiky inventářů patří:

- nebýt účasten činností,
- pozorovat krátkodobě či střednědobě,
- zaznamenávat výskyt vybraných jevů do inventáře - písemného protokolu. Jako ukázka může sloužit zápis inventáře motivačních prvků ve výuce fyziky:

*Zjišťování motivačních prvků ve výuce fyziky
Inventář pozitivních motivačních prvků ve výuce fyziky*

Pozorovatel: J.T.

Den: 17.8.1992

Učitel: Mgr. J.J.

Třída: 7.C

---

motivační prvek ano ne

---

*pochvala soukromá +
pochvala před spolužáky +
pochvala před jinými učiteli +
pochvala před rodiči +
dobrá známka
kladné body v soutěži žáků +
postup v žebříčku žáků +
paradoxní pokus +
videopořad +
počítačový program +
historická poznámky +
citát významného fyzika +
filozofický aspekt fyziky +
zajímavá problémová úloha +
fyzikální kouzlo +
fyzikální hračka +
aplikace ze života +
aplikace z jiného předmětu +
projekt +*

humor ve fyzice +

(b) Pozorovací systémy:

Na diagnostiku prováděnou pomocí inventářů navazují pozorovací systémy. Ty kromě indikace zjišťují druh a četnosti výskytu určitých jevů. Jsou charakterizovány takto:

- nebýt účasten činností,
- pozorovat krátkodobě či střednědobě,
- zaznamenávat četnost, délku trvání, sekvenčnost vybraných jevů (tzv. pozorovaných kategorií) do písemného protokolu, Jako příklad uvádíme dva zápisy pozorovacích systémů. První pozorovací systém je zaměřen na časovou kvantifikaci učitelových otázek a žakovských odpovědí. Druhý pozorovací systém dokládá možnost diagnostiky různých experimentálních činností žáků ve výuce fyziky:

Zápis č.1:

Cílem pozorování je zjistit dobu trvání učitelových otázek a žakovských odpovědí během ústního zkoušení z fyziky jednotlivých žáků. Pozorovatel pomocí stopek měří dobu jednotlivých otázek a odpovědí na ně. Dílčími úkoly jsou:

- *poměr času věnovanému otázkám a odpovědím,*
- *průměrnou dobu otázky,*
- *průměrnou dobu odpovědi,*
- *procentní podíl doby věnované ústnímu zkoušení z celé vyučovací hodiny.*

Protokol časového snímku hodiny

Pozorovatel: J.T.

Den: 15.5.1995

Učitel: RNDr. I.O.

Třída: 2. A

---

*číslo otázky čas (s) čas (s)
a odpovědi otázky odpovědi*

žák T.M.:

- 1. 5 2*
- 2. 10 30*
- 3. 7 13*
- 4. 2 0*
- 5. 22 45*

žák J.S.:

- 6. 9 17*
  - 7. 15 120*
  - 8. 4 0*
  - 9. 8 25*
  - 10. 12 37*
-
-

Zápis č.2:

Cílem pozorování je vytvořit časový snímek experimentálních činností ve vyučovací hodině fyziky. Pozorovatel pomocí stopek a zápisu do protokolu vytváří tento časový snímek. Používá přirozené kódování pomocí pozorovaných kategorií

experimentálních aktivit učitele a žáků.

Dílčí úkoly jsou:

- četnost výskytu (frekvenci) jednotlivých kategorií experimentů,
- průměrnou dobu jednotlivých experimentů,
- poměr času učitelovy a žakovy experimentální aktivity,
- procentní podíl četnosti jednotlivých kategorií experimentů,
- procentní podíl doby jednotlivých kategorií experimentů,

---

pozorovaná kategorie kód kategorie
experimentu

Učitelovy experimentální
aktivity:

- demonstrační experiment
s jednoduchými pomůckami
(kvalitativní) 1
- demonstrační experiment
se složitou aparaturou
(kvantitativní) 2
- demonstrační experiment s PC 3
- demonstrace laboratorního
experimentu 4
- demonstrace měřící metody 5
- demonstrace aplikace
fyzikálního jevu 6
- kouzlo, paradox 7
- fyzikální hračka 8
- ukázka fyzikálního objektu 9
- videoprojekce experimentu 10
- počítačová projekce
experimentu 11
- modelování experimentu na PC 12
- popis myšlenkového
experimentu 13

Žákova experimentální
aktivity:

- frontální pokus 14
- skupinový pokus 15
- frontální nácvik měřící
metody 16
- skupinový nácvik měřící metody 17
- modelový pokus na PC 18
- myšlenkový pokus 19
- práce na projektu 20

*- laboratorní práce 21
Protokol časového snímku hodiny
Pozorovatel: J.T.
Den: 1.10.1998
Učitel: Mgr. V.H.
Třída: 9. A
Téma: Elektrický proud*

---

kód aktivity čas (s)

---

*7 10
8 15
1 120
15 300
5 100
17 200
10 250*

--